

HALİFELİĞİN KALDIRILMASININ HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARINA VE TÜRK BASININA YANSIMASI*

Reflection of The Abolition of The Caliphate on The Muslims of India and The Turkish Press

Gamze YAYLAGÜL**

Öz

Hz. Muhammed'in vefatının ardından 'dünyevi işleri yönetmek' adına tayin edilen halifeler, zaman içerisinde devletlerin otorite ve meşruiyetlerini sağlamlaştırdığı önemli bir kurum haline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır'ın işgali ile Osmanlı Devleti'ne geçmiş olan halifelik, Sultan Abdülhamit döneminde devleti ayakta tutmak adına üretilen Pan-İslamist politikalarla etkinliğini arttırmıştır.

Hindistan Müslüman aydınlarının da benimsediği Pan – İslamist politikalar, Hindistan'ın bu süreçte Osmanlı Devleti'ne çeşitli yardımlar yapmasında ve Halifelik kurumuna dayanarak İngiliz emperyalizmine karşı durulmasında önemli bir etkidir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte halifelik kurumu kaldırılacaktır. Hindistan Müslümanlarının etrafında toplandığı ve istiklal yolunu çizdikleri kurumun kaldırılması Hindistan Müslümanlarını yeni bir yol çizmek durumunda bırakmıştır.

Türkiye milletinin kurtuluş ve cumhuriyetin kuruluş devrelerini takip eden Hindistan Müslümanlarının bu süreçte verdikleri tepkiler ve basına yansımaları çeşitlilik ve önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Hindistan, Halifelik, Basın.

Abstract

The caliph appointed as "managing worldly affairs" after Hz. Muhammad's death became an important institution in which states strengthened their authority and legitimacy. The caliphate, which passed to the Ottoman State with the occupation of Egypt during the reign of Yavuz Sultan Selim, increased its effectiveness with Pan-Islamist policies produced in order to keep the state alive during the reign of Sultan Abdülhamit.

Pan-Islamist policies adopted by Indian Muslim intellectuals are an important factor in India's various aids to the Ottoman State in this process and to stand against British imperialism based on the Caliphate institution. After the disintegration of the Ottoman State, which was defeated by the First World War, will be removed from the institution of the caliphate with the Republic of Turkey. The removal of the institution, where the Muslims of India gathered and set the path of independence, forced the Indian Muslims to draw a new path.

And the salvation of their public's founding circuit following the irresponse in this process of reflection and press India Muslim nation of Turkey is diverse and important.

Keywords: Ottoman Empire, Republic of Turkey, India, Caliphate, Press.

*DOI: 10.34189/asyam.4.1.008

Bu Makale, **Atatürk Dönemi Dış Politika: Türkiye- Hindistan İlişkileri ve Basına Yansımaları** adlı çalışmadan türetilmiştir (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2020).

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, gamzeyayla44@gmail.com

Giriş

Hindistan coğrafyasında Araplar vasıtasıyla tanıtılan İslam ve çok eski devirlerden itibaren kurulan Türk hâkimiyeti, halifelik meselesinin ve Hindistan Müslümanlarının Türkiye ile olan alakalarının kadimliğine işaret eder. Araplar tarafından 711 yılında başlatılan akınlar Cebelitarık'ı ele geçirmek (Kulke-Dietmar,2001:167) suretiyle devam etmiş, zaman içerisinde Hindistan'da yerleşik yaşam başlamışlardır. İslamiyet ile sistemli bir şekilde tanışılması Müslüman Türk Devleti olan ve hâkimiyetini 19. yüzyıla kadar sürdürmeyi başarabilen Gazneli Devleti döneminde gerçekleşmiştir. Gazneli Devleti ile bölgede Türk ve İslam'ın izlerinin kalıcılığı sağlanmıştır (Öztuna,1983: I,167).

Hindistan'da hâkimiyet kurmuş olan Türk devletleri, Hindistan yerlileri tarafından mukavemet ile karşılanmış, zaman içerisinde Hindistan'da sosyo-kültürel, askeri ve siyasi anlamda büyük değişiklikler ve yenilikler gerçekleştirdiklerinden hayranlık duyulmuştur. M.Ö. I- M.S. I. Yüzyıllarda Sakaların bölgeye gelmesi ile başlayan Türk hâkimiyeti; Kuşanlar, Akhunlar, Gazneli, Delhi Türk Sultanlıkları ve Babür Hanlığı ile bölgenin sömürgeci devletlerin eline geçtiği 1858 yılına kadar devam etmiştir (Ayyubi, 1982).

Osmanlı Devleti ile Hindistan'ın Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan diplomatik ilişkiler, II. Bâyezîd ve IV. Murad dönemlerinde de dostane devam ettirilmiş, karşılıklı elçiler ve hediyeler gönderilmiştir. "*Hindistan'da Osmanlı tesirlerinin hissedilmeye başlandığı dönemde Delhi Sultanlığı Timur'un saldırıları ile çözümlenme aşamasına gelmiş ve çok sayıda mahalli sultanlıklar ve prenslikler ortaya çıkmıştı*" (Sıddıqî, 1997: 116-117). İlişkilerin farklı boyutlara taşındığı dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Bu dönemde Hindistan, Portekizliler karşısında desteğe ihtiyaç duyduklarından gönderdikleri elçi ile Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu ile Babür Devleti arasındaki ilişkiler Ferruhsiyer dönemine kadar son derece mesafelidir. İran menşeli Avşar Hanedanı kurucusu Nadir Şah'ın Hindistan'a yönelme politikası ile ilişki dengeleri değişecektir. Hindistan ile ilişkilerin bunun üzerine yardım talebi ile yeniden başladığı görülür. Zaten zayıflamış olan Babür Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik ilişkileri bu dönemde sağlıklı kurulamamıştır. Nitekim Babür Devleti tamamen ortadan kalkana kadar da böyle devam etmiştir. Hindistan, 1858'de Bâbü Hanedanının sona ermesinin ardından resmen İngiliz sömürgesi haline gelirken Hint Müslümanları da Osmanlı Devleti'ne karşı daha yakın bir ilişki içerisine girdiler (Bayur, 1950).

Hindistan ile Türkiye ilişkileri İngiliz sömürge döneminde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin emperyalist devletlere karşı savaş halinde olması Hindistan halkını etkileyen ve iletişimi arttıran etkenlerden bir tanesidir. En güçlü İslam ülkelerinden biri olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne savaşlar esnasında yardım etmek isteyerek faaliyetlerde bulunan Müslümanların yanı sıra, sömürge yönetiminden memnun olmayan diğer halkları da yanına çekebilmiştir. İslam'ın ve halifeliğin korunması adına girişilen mücadelede, Osmanlı Devleti'nin Pan- İslamist politikası Müslümanlarca dini duygular adına takip edilmiş, Hindistan'da Müslüman olmayanlar tarafından 'hak ihlallerini reddetme' adına desteklenmiştir.

Tarihsel Süreçte Halifelik ve Osmanlı İmparatorluğu

Sözlükte "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekalet veya temsil etmek" gibi anlamlara gelen hilafet kelimesi, terim olarak İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefâ, halâif) 'bir kimsenin yerine geçen onu temsil eden kimse' demektir ve devlet başkanı için kullanılır" (TDV, İslam Ansiklopedisi, 1998a: 539).

İslam tarihinin başlangıcından itibaren en tartışmalı konularından biri olan halifelik, Hz. Muhammed'in vefatının ardından ortaya çıkmıştır. Müslümanlar arasında halifenin seçilmesi büyük bir ihtilaf yaratmış, akabinde Hz. Ebubekir halife olarak seçilmiştir. Ardından Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin göreve geldiği 'Dört Halife Dönemi' olarak adlandırılan bu dönemde halifelerin bir tür seçim yoluyla ve 'dünyevi işler' i yöneterek, İslamiyet'i ve Müslümanları dini bakımdan da temsil etmesi beklenmiştir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından, onun yönettiği dünyevi işleri yöneterek toplumsal nizam, siyasi istikrar ve askeri faaliyetlerin devamını sağlayacak devlet başkanlığı görevi 'Dört Halife' döneminin temeli esas alınarak her dönemin şartlarına göre yapılandırılmış ve aranan nitelikler değişmiştir. Halifenin başa geçme süreci 'Dört Halife Dönemi'nde farklı biçimlerde olmuştur. Hz.

Peygamber, devletin başkanına karar verilmesi hususunda herhangi bir vasiyette ve tavsiyede bulunmayarak, kararı ümmete bırakmış, aynı şekilde Hz. Ali de aynı tutumu sergilemiştir. Hz. Ebubekir'in halifeliğinin bir nevi seçimle yapılmış olması, ardından Hz. Ebubekir'in kendisinden sonraki halifenin Hz. Ömer olmasını vasiyet etmesi ile halifenin iş başına gelme usulünde tartışmalar yaşanmıştır. Nitekim Hz. Ömer kendisinden sonra gelecek devlet başkanını belirlememiş, Hz. Osman'ın halife seçilmesi bir istişare kurulu neticesinde olmuştur (TDV, İslam Ansiklopedisi, 1998b).

Halifeliğin saltanata dönüştüğü ve siyasi mahiyet kazandığı dönem, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın halifeliği Muâviye'ye Müslüman kanı dökülmemesi amacıyla devretmek durumunda kaldığı Emeviler dönemidir. Bu dönem aynı zamanda, "Muâviye'nin Halifeliği zorla ele geçirilen bir makamışçasına üzerine alması" bakımından "ilk anlamdaki halifeliğin sonu" (Akgün, 1985: 13) olarak değerlendirilir. Bu dönem halifeliğin siyasallaştırıldığı ve saltanat esaslı uygulandığı dönemdir. Emeviler döneminde nesep ve Arap kültürünün sıkı denetimlerle korunmaya çalışıldığı bilinmektedir. Netice olarak Arap taasubu² ile yönetilen bir devlet haline gelmiş, yıkılmasında bu hususun etkisi büyük olmuştur (Zeydan, 2015; Üçok, 1968).

Emevilerin baskıcı ve Arap milliyetçiliği merkezli halifeliği aynı soydan olmasına rağmen Abbasiler tarafından kabul görmemişti. Halifeliğin Abbasilere geçmesi bir ihtilal sonucu olmuş, halifelikte Ehl-i Beyt davasını desteklediklerini bildirerek Şia'nın da desteği ile meşruiyet kazanmışlardır. Ancak Şiiler ile Abbasiler arasında büyük ihtilaf yaratarak, savaşlara sebep olan halifelik "945 yılında Büveyhiler'in Bağdat'ı işgal etmeleri ile Abbasi hilafeti bu Şii hanedanın baskısı altına girdi" (TDV, İslam Ansiklopedisi, 1998c: 542). Abbasiler döneminde halifelik Emeviler döneminde olduğu gibi saltanat halinde devam etmiş, kültürel anlamda İslam'a büyük katkılar sağlamış olsa da halifelerin halktan kopuk yaşamaya başlamaları ile siyasi mahiyetini kaybederek etki alanı daralmıştır. Emeviler döneminden itibaren Arap şovenizminin dayatmaları neticesinde mücadeleler ile başlayan ilişkiler Abbasiler döneminde yükselişe geçmiştir. Abbasi halifesi Mutasım döneminde devletin yönetim ve askeri biriminde görev alan Türkler, Mutasım'ın göreve getirilmesinde etkili olmuşlardır. Türk etkileri zaman içerisinde giderek artmış, halifenin seçilmesinde veya görevden alınmasında karar merci haline gelmiştir. Öyle ki halifeliğin makam olarak ne kadar yaşayacağı hususunda "Türkler ne kadar izin verir ve uzatırlarsa" (Zeydan, 2015b) görüşü hâkim olmuş ve hakikat kılınmıştır. Nitekim halifeliğin Türk hâkimiyetine girişi de Selçuklu Emiri Tuğrul Bey'in Abbasiler ve Büveyhiler ile girdiği mücadelelerin sonucudur. Geniş coğrafyalara hükmeden Selçukluların İslam dünyasının ilk medreselerinin kurulduğu, dini mahiyetli yapıların inşa edildiği ve İslam'ın temsilini her yönden son derece başarılı yaptığı bu dönemde halifelik; kaybettiği itibarını tekrar kazanmıştır. Fakat halife, diğer dönemlerden farklı olarak devlet başkanlığı görevinde değildir. Devlet yönetiminden ayrıştırılarak varlığını sürdürmüş, dini gücün temsili olarak yaşamaya devam eden kurum, liderlerin konumunu sağlamlaştırması sebebiyle yaşatılmıştır. Corci Zeydan, bu durumun bilhassa Arap olmayan toplumlarda önemli olduğunu belirtir; "Arap asıllı olmayan devletleri de göz önüne alırsanız onların içinden de ömürleri en uzun olan ve toprakları en fazla genişleyen devletin siyasi ve dini hakimiyeti bir araya getiren devlet yani Osmanlı Devleti olduğunu görürsünüz" (Zeydan, 2015c: 498).

Osmanlı Devleti için halifeliğin unvan ve gücünün etkin bir şekilde kullanılması çöküş dönemi olarak adlandırılan dönemde gerçekleşir. Osmanlı padişahları İslam dünyasını ilgilendiren meseleler haricinde halifeliğin gücünü ve etkisini kullanmamıştır. Halifeliğin gücünün, çökmekte olan imparatorluğun toprak bütünlüğünü sağlayarak, hayatta kalması adına padişah Abdülhamit tarafından kullanılmak istendiği görülür. Bunun hemen öncesinde Osmanlı aydınlarının Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi adına savunulan fikirlerden biri olarak karşımıza çıkar. Pan- İslamizmin Dış politikada etkin bir şekilde etki alanını genişletmesi II. Abdülhamit döneminde gerçekleşir. Bu bağlamda Pan- İslamizm adına planlı politikalar üretmiştir. İngiltere'nin aleyhinde yapacağı propagandalara karşı, Teşkilat-ı Mahsusa ve şebhenderlikler aracılığıyla İslam ülkelerinde Pan-İslamizm propagandası yaptırdığı, bilhassa halifelikte hak iddia edebilecek Şii'lerin kendisine karşı kullanılmaması için özel politikalar ürettiği bilinmektedir (Öke, 1999a). Farklı İslam ülkelerinin aydın

²Sözlükte, 'kendi soyuna yardım etmek, körü körüne bağlanmak' anlamında 'asabiyet' kelimesi ile eş anlamlı kullanılır. Batı dillerinde 'fanatizm', Türkçe ise 'bağnazlık' anlamına gelmektedir.

ve ulemalarının görüşlerine başvurmaktadır. İslam ülkeleri ile münasebetleri geliştirirken, aynı zamanda Batıda güdülen politika ve propagandalardan elçilikler aracılığıyla haberdar olmayı ihmal etmemiştir.

Abdülhamit, Avrupa’da değişen güç dengelerinin etkisiyle Ortadoğu üzerinde stratejilerini değiştiren İngiltere’nin İslam ülkelerinde kendisine karşı politikalar üreteceğini ve İslami temsil manasında aleyhinde propagandaların artacağına farkında idi. Nitekim İngiltere İslam’ın gücünü kullanan Osmanlı’ya karşı Hindistan’ı kaybetmemek adına bu yöndeki politikalarını arttıracak, Mekke Şerifi Hüseyin’i halifelik davasına katacaktır. İslam Birliği fikri ilk etapta İslam ülkeleri tarafından kabul görmüş, sevinç ile karşılanmıştır. Birçoğu Batılı devletlerin emperyalist çıkarları uğruna esir konumda olan ülkeler hem dini duygular hem de boyunduruktan kurtulmak adına desteklerini bildirmiştir. ‘İslam İttihadi’ fikrinin öncülerinden Cemaleddin Afgani, ‘Hindistan Müslümanları Birliği’nin kurucularından Ağa Han ve Emir Ali, Ebu’l Kalam Âzad, Dr. Ensari gibi önemli isimler bu davanın başından itibaren destekçisi ve takipçisi olmuşlardır. II. Abdülhamit iktidarına son veren Jön Türkler’in, İttihat ve Terakki’nin de Pan- İslamizm politikasına etkin olarak takip etmesinde bir sakınca görmemiştir. Bu durum İslam dünyasında özgürlüklerin kazanılması ve emperyalist güçlere karşı durulması bakımından bir umut olduğu gibi dini duygular açısından olumsuz tepkiler almamıştır. Halifeliğin varlığını koruması ve İslam dünyasına hitabının devam etmesi hem Osmanlı Devleti hem de diğer Müslümanlar için bir dayanak olmaya devam etmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı sırasında ‘Cihad-ı Ekber’ ilan ederek, Osmanlı Devleti’nin ve bünyesinde bulunan Halifeliğin korunmasının tüm İslam alemi için elzem olduğunu belirtmiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa’ya karşı verilecek mücadelenin dini açıdan önemi vurgulanmıştır. İslam dünyasının bu çağrışı cevapsız bıraktığını söylemek olanaksızdır fakat, birçoğu emperyalist devletlerin gücü altında bulunan İslam ülkelerinden yeterli yardımın gelmediği görülür. Osmanlı Devleti’nin cihad ilanı karşısında emperyalist güçlerin propagandalarının etki alanı ve gücü oldukça fazladır. Mekke Şerif’i Hüseyin’i finansa ederek, halife yapmak yönündeki faaliyetleri bu dönemde gerçekleşir (Özcan, 1992).

Türk Matbuatında Hilafetin İlgası ve Hindistan Müslümanları

Hilafet meselesi hem iç hem de dış politikanın belirleyici konularındandır. Kimilerine göre Lozan’da sinyalleri verilen, kimilerine göre Millî Mücadele yıllarından beri her zaman seçenekler arasında olan batıcı ideoloji, yıllardır sürdürülen doğu ideolojisinin yerini kuvvetli bir şekilde alacaktır. Aynı zamanda ulusal kurtuluş döneminde halifeliğe karşı herhangi bir keskin tavrın alınmaması, saltanat kaldırılırken halifeliğe dokunulmaması da dönemin koşullarına uygun bir siyaset olarak değerlendirilmelidir. Esasında kurulacak olan yeni devletin dini bir yapıya dayandırılmayacağına mesajları çok önceleri verilmiş, tepkilerden ve ayrışmalardan kaçınılmak amacıyla ertelenmiş olması ya da geleneksel yönetim anlayışından kopamayan yöneticilerin tavrı nedeniyle sürdürülmüş olmasına dair yorumlar da bulunmaktadır.

Hindistan’ın halifeliğe olan ilgi, alaka ve hürmetlerinin yanı sıra bir dayanak olarak görmelerinin en büyük nedeni batılı devletlerin emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Hindistan’da gerçekleştirdikleri faaliyetlere karşı bir dayanışma unsuru olarak görmeleridir. Sultan Tipu’nun Hindistan’da egemenlik kurmak isteyen İngiltere’ye karşı, Osmanlı’dan halifeliğin İslam dünyasındaki riyaseti doğrultusunda yardım istemesi ile başlayan ‘Halifelik riyaseti’nin kabulü “hilafet makamına duyduğu hizmet ve hürmet hisleri bitmeyecek, son fertlerine kadar sarf etmek isteyecektir” (Tevhid-i Efkâr, 2 Kanunsani 1923).

Saltanatın kaldırılması hadisesinden sonra derinleşen halifeliğin kaldırılması tartışması ve cumhuriyetin ilanından sonra muhaliflerin halifelik üzerinden siyaset yaparak, halifeliğin kaldırılacağına dair söylentiler çıkarması meseleyi olduğundan daha önemli bir hale getirmiştir. Halifeliğin merkezinin şehir değiştireceğine ve Konya’ya taşınacağına (İkdam, 9 TeşrinSani 1923- Akşam Gazetesi’nden alıntı) dair çıkan haberle başlayan mesele Halifenin istifa edeceği haberleri ile tartışmaların büyümesine sebep olmuştur. İkdam Gazetesi; “Bizim kendi mülahazamızca Hilafetin İstanbul’dan nakli bizim için tehlike-i siyaseyi dahi davet eder” demektedir (İkdam, 10 TeşrinSani 1923).

İsmet Paşa’nın ve Şerriye Vekili’nin İstanbul’da buldukları halde halifeyi ziyaret etmemeleri, halifeliğin vaziyeti hakkında düşünmeye sevk etmiştir. Tanin 2 Aralık 1923 tarihli neşriyatında; “Hilafet diye bir müesseseyi tanıyacaksak – ki tanıyoruz- hilafeti memleketimizde alıkoyacaksak – ki koyuyoruz-

ona layık olduğu derecede hürmet göstermeliyiz. Çünkü tabiidir ki, hilafeti tanımakla ve ona hürmetimizi istinatgah olarak göstermekle bir menfaat-ı vataniye takip ediyoruz. Halbuki sonra şeriye vekillerimiz bile halifenin semtine uğramaktan korkarsa, muharip ve her hususta şayan-ı itimat bir mücahede-i milliye kahramanı bundan dolayı isticvab edilirse ve hilafet makamının bu kadar istihdaf edildiği göze çarparsa o menfaat-ı vataniye nasıl temin edilir? İşte bizim Ankara zimamdarlarını kabahatli gördüğümüz noktalar korkaklık ve miskinlik ile mantıksızlık ile itham ettiğimiz cihetler bunlardır. Ya hilafeti istemeyiz diyecekler ve memleketten çıkaracaklar yahut isteriz memlekette lazımdır ve faidelidir diyecekler ve ondan sonra da hiç olmazsa adab-ı muaşeretin icabeti dairesinde hürmet göstereceklerdir. Bundan başka çıkar yol yoktur” (Tanin, 2 Kanunuevvel, 1923).

Hüseyin Cahid’in bu neşrinin devamında, cumhuriyetin korunması ve saltanatın yeniden ülkeye hâkim olmaması adına alınan tedbirleri desteklediğini ve başka memleketler gibi mensuplarını yurtdışına göndermesinin mümkün olmadığını belirtiyor (Tanin, 2 Kanunuevvel, 1923).

Ne var ki halifelik meselesinin gittikçe büyüdüğü ve gazetelerde eleştirilerin arttığı bir döneme giriliyordu.

Halifenin istifa edeceği haberlerinin Hindistan Müslümanlarına tesir ettiği ve ahalisini bilgilendirmek üzere Hindistan gazetelerince takip edildiği görülmektedir. Bombay Kronikal Gazetesi 12 Teşrinsani tarihinde halifenin istifası iddiasının doğru olmadığını ve İslam âlemine hizmete devam edeceğine dair haber yapmıştır. Halife Abdülmecit’ten övgülerle bahsedilen haberde; “*Hilafetin vazifesi hakkında halife hazretlerinin pek yüksek fikirlere malik olduklarını biliyoruz. İslam âleminin ihtiyacını hiç kimse kendisinden daha iyi bilemez. Her taraftaki Müslümanların ıslah ahvali için bir şey yapmayan veyahud yapmak iktidarına haiz olmayan bir halife lüzumsuzdur, (...) halife İslamiye’ye karşı vazifesini yapmak istiyor.*” denilerek Müslümanların bu davayı desteklemeye devam etmelerini tavsiye etmiştir (İkdam, 4 Kanunuevvel 1923).

Halifelğin kaldırılmasından önce muhalifler tarafından halifeye sultan muamelesi yapılması, Cumhuriyetin ilanı ile keskinleşen muhaliflerin halifelik kurumunu adeta sığınacak yer olarak görmesi, kurumun kaldırılmasını hızlandıran etkenlerdir. Hindistanlı Müslüman önderler, İsmailiye mezhebinin imamlarından Aga Han ile Emir Ali’nin halifelğin vaziyeti üzerine İsmet Paşa’ya ithafen yazdıkları mektup halifelğin kaldırılmasını hızlandırmıştır. İsmet Paşa’ya ulaşmadan önce gazetelerce neşredilen bu mektupta; kendilerini Türkiye’nin sadık dostları sıfatıyla tanımlamış, halifelğin İslam camiası için öneminden bahsettikten sonra halifelğin papalık müessesesinden daha düşük bir konumda tutulmamasının ve etkinliğinin öneminden bahsedilmiştir (Tanin, 5 Kanunuevvel, 1923).

Yazarların İngiliz Kraliyet danışmanı ve devlet yargıçtı Emir Ali yine İngiliz Gizli Servisi’nde ajanlık yapan İsmailiye lideri Ağa Han olması, 8 Aralık’ta mektubu tartışan Türkiye Büyük Millet Meclisine olayın ardında bir İngiliz parmağı olduğunu hissettirmiştir. İsmet Paşa’nın direktifi ile mektubu neşreden gazetecilerin İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmaları süreci başlatılmış, ‘Hıyanet-i Vataniye’ kanunu çerçevesinde İngiltere ve ajanları ile olan bağları araştırılmaya başlanmıştır. Gazeteler muharrirlerin yargılanmasını meslek hayatlarına ve etiklerine karşı yanlış bir adım olarak değerlendirmişlerdir (İkdam, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Kanunuevvel 1923, Mahkeme Tutanakları).

İkdam, Aga Han ve Emir Ali’nin mektuplarını ‘*ecnebi tabiyetinde bulunan Ehli İslam’ın, Hilafet-i İslamiye maddesine çok ehemmiyet vermeleri*’ olarak değerlendirmiş, Hilafet kurumunun Türkiye’de kalmasının bütün İslam âlemi tarafından arzulandığını ve kurumun Cumhuriyete zarar vermediği müddetçe yaşatılması gerektiğini belirtmiştir (İkdam, 7 Kanunuevvel, 1923). Aga Han’ın İngiltere ile olan ilişkilerinden bahisle İngiltere’nin Türkiye’nin meselelerine karışma aracı olarak Aga Han’ın kullanıldığını belirten Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, İngiltere’ye ithafen; “*Mektupta açık edilen meseleler Müslümanlar için mühim olabilir, fakat bunlar sırf Müslümanların hal edeceği işlerdir*” diyerek Türkiye’nin İngiltere’nin işlerine karışmadığı gibi, İngiltere’nin de karışmaması gerektiğini belirtmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 10 Kanunuevvel, 1923).

Hindistan Müslümanları Aga Han ve Emir Ali’yi İngiltere lehine çalışmakla suçlayarak, onların mektuplarının bütün Hindistan’ın düşünceleri olarak görülmemesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Doktor Abulhafız Efendi, Hindistan ahalisinin bu meseleye nasıl baktığını açıkladığı ve Türk matbuatından neşretmesini rica ettiği mektubunda, Hint Müslümanlarının Türkiye’nin halifelik konusunda aldıkları kararlarda yanlarında olduklarını ve itimatlarının tam olduklarını belirtmiştir.

Toplanan Hilafet Kongrelerinde Müslüman liderlerin Mustafa Kemal Paşa'ya itimatlarının bildirildiği, mektubu yazan kişilerin fikirlerinin Hindistan Müslümanlarını bağlamadığı belirttikten sonra, Aga Han ve Emir Ali'ye 'şu nokta hakkında nazar dikkatlerini celp etmeğe mecburuz' diyerek, şunları yazmıştır:

“Türkiye'nin şekli hükümeti meselesi tamimiyle Türk meselesidir ve münhasıran Türk milleti tarafından hal edilmesi lazım ve vaciptir. Hilafet meselesi ise Sünni mezhebine mensup olan Müslümanlar dünyasını alakadar eder. Milyonlarca Sünni Müslümanlar arasında Hilafet meselesini Türkiye ile bilaitilaf hal ve tavsiyeye muktedir pek çok erbab akıl ve iktidar vardır ki bunlar gayri Sünni Müslümanlardan rey ve nasihat almak lüzumu hissetmezler. Bu nasihatleri uyarılar Hilafet davasını müdafaa için Hind Müslümanları tarafından hiçbir zaman tevkil edilmemişlerdir. Binaenaleyh kendisine telakki olmayan şeylere karışmamasını Aga Han'dan rica ederiz. Sünni Müslüman dünyası kendi haricinde olanların Hilafet davasını müdafaa etmesini istemez” (İkdam, 11 Kanunuevvel, 1923).

Bu nokta Türkiye için de son derece önemli görülmüştür. Mensubu oldukları ülkenin bağımsızlığını elinde tutan bir ülkede bulunan ve Şii mezhebinden olan Aga Han ve Emir Ali'nin halifelik meselesine karışıyor olmaları doğal karşılanamazdı. Bu mesele harici memleketlerin Türkiye'nin iç işlerine karışılması olarak değerlendiriliyor, buna hiçbir zaman müsaade edilmeyeceği gösterilmek isteniyordu. İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan gazeteciler, Aga Han'ın Türk İstiklal Savaşı'nda Türkiye'nin destekçisi olduğunu ve Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Aga Han'a övgülerde bulunulduğunu işaret ederek, meseleyi dışarıdan gelen bir müdahale olarak değerlendirmediklerini belirtmişlerdir (İkdam, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Hakimiyet-i Milliye, 31 Kanunuevvel 1923). Hindistan Müslümanlarının önemli liderlerinden Aga Han'a tepkiler gelmiş, Hindistan'ın desteklerinin devam edeceğini bildirmişlerdir. Ecmal Han, Abulkalam Azad, Şevket Ali, Mehmet Ali ve Ensari tarafından Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya Hint Hilafet Merkez Komitesi adına gönderilen telgrafta, cumhuriyetin teşkilinin İslamiyet'in teminatı olarak görüldüğü ifade edilmiştir ve denilmiştir ki;

“Müslümanlar namına ve irade olarak cumhuriyetin teşkilini tasvip etmez görünen herhangi telgrafnameyi, Hint Müslümanlarının hakiki nokta-i nazarlarını arz eder farz eylememelidir.” Bu telgrafları çekenlerin Hindistan Müslüman Komitesine de düşman olduklarını belirterek; “Hint Müslümanları Türk Cumhuriyeti ve Hilafetin cumhuriyet tarafından takılan şeklini terakkiyat-ı İslamiye'nin ümidi olarak tanırlar ve Türk Cumhuriyetine zarar verecek yahud onun terakkiyatı namâni olacak mahiyette her türlü siyasi entrikalara karşıdır” (İkdam, 18 Kanunuevvel, 1923).

İsmet Paşa Times Gazetesi muhabirlerine verdiği mülakatta; Aga Han ve Emir Ali'nin mektubu kendisinden önce Türk matbuatına bilerek gönderdiklerini, halifelik meselesinin diğer ülkelerde tesiri ne ise Türkiye'de ondan daha fazla tesiri bulunmadığını ifade etmiştir (Tevhid-i Efkâr, 5 Kanunsani 1924). Ancak Tanin Gazetesi'nin sahibi ve baş yazarı olan Hüseyin Cahit, mektubun gazetelerden 4 gün evvel İsmet Paşa'nın eline geçmiş olması gerektiğini savunmasında vurguluyor: *“Başvekil yazılan mektup 23 Teşrinsani 923 tarihlidir. Kâtibin Gazetelere hitaben yazdığı mektup ise 28 Teşrinsanidir. Demek oluyor ki arada dört günlük bir müddet var. Bu hesaba göre Aga Han'ın kâtibî mektubu Ankara'ya gönderdikten dört gün sonra bize bir kopyasını irsal etmiş oluyor.”* (Tanin 13 Kanunuevvel, 1923). Bu savunmanın ardından, hükümetin halifelik kurumunun kaldırılmasında Aga Han ve Emir Ali'nin mektuplarının kullanıldığı görüşleri ortaya atılmıştır. Khan, mektubun bilerek ve isteyerek kötü emeller dâhilinde yazılmadığını, Aga Han'ın Ankara hükümetinin yanlış anlaşılmasına kurban gittiğini düşünmektedir. Aga Han Times gazetesine yazdığı mektupta, niyetlerinin tamamen yanlış anlaşıldığını ve herhangi bir İngilizle görüşme yapılmaksızın, yalnızca İslamiyet'in bütünlüğü ve davamı arzusuyla yazıldığını belirtmektedir (Khan, 1970: 206-219). Aga Han otobiyografisinde Mustafa Kemal Paşa'ya olan hayranlığını dile getirmektedir. *“Dahi asker ve devlet adamı Mustafa Kemal Paşa'nın ülkesinin insanları uyurken ve sıkıntı içindeyken Türkiye'yi harabeden çıkardığını neden ve nasıl Doğu ve Batı tarafından fark edilmemişti”* (SimonveSchuster, 1954, erişim file:///C:/Users/HP/Desktop/!!%20the%20memorios%20aga%20han%20!!1.pdf).

Aga Han'ın mektubunu neşretmek suretiyle Hıyanet-i Vataniye'den yargılanan gazeteciler duruşmalar sonucunda beraat ettirilmiştir. Gazetelere 'Hakkın ve Adaletin Tecellisi' başlığı ile neşredilmiştir.

Mustafa Kemal halifeliğin kaldırılması, hanedan ödeneği ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekaletleri'nin bütçe tartışmaları ve eğitimde birlik meselelerini görüşmek üzere İzmir'de görüşmeleri başlatıyor ve 1

Mart günü meclis toplantısında tartışmaya sunuyor. Meselenin meclise götürülmeden evvel Mustafa Kemal Paşa'nın köşkünde İsmet Paşa, Fethi Bey, Yunus Nadi, Ahmet Agayev ve Halk Fırkası Kâtibi Recep Peker ile görüşme yapılmıştır. Görüşmenin neticesinde “*Hanedan erkanları hudud haricine çıkarılacak, kadınlardan isteyenler Türkiye dahilinde kalabilecektir*” (İkdam, 1 Mart 1924). Halifelik kurumunun ilgası meselesi gazetelerce farklı değerlendirilmiştir. Olumlu değerlendiren İkdam Gazetesi, Türk devletlerinin tarih boyunca din ve devlet işlerinin ayrı konumlarda olduğuna ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin ikinci döneminde değişerek, Şeyhülislamın siyasete karışmalarının olumsuz etkileri anlatılıyor ve deniyor ki “*Şeyhülislamın siyasete karışmaları ilmiye sınıfı için de kendileri için de büyük bir felaket teşkil eyledi.*” Yine Avrupa'da var olan dini yapı incelenerek; “*Ruhban sınıfı siyasete müdahale edemezler*” denilmekte, diğer Müslüman ülkelerin tepkisine dikkat çekerek, halifelği başka mevkii ve ülkede tesis etmek isteyebilecekleri ihtimalini sorgulamaktadır (İkdam, 1 Mart 1924). Yeni Gün Gazetesi Cumhuriyet lafzına layık olarak halifelğin ve saltanatın kaldırılarak tam teşkilinin sağlandığını şöyle ifade etmiştir; “*Hilafetin bizim temiz ve pürüzsüz cumhuriyetimiz içinde gözlere batan bir diken olduğu müşahade ediliyordu. Cumhuriyet içinde bundan manasız bir şey olamazdı*” (İkdam, 1 Mart 1924).

Halifelğin ilgası oylaması esnasında mecliste önemli tartışmalar yaşanmıştır. Genel çoğunluğun onayladığı halifelğin ilga meselesinde iki ana unsur bulunmakta; dış politikada, iç işlere karışılmasını engelleyecek, iç politikada, devleti iki başlı siyasetten kurtaracaktır. Halid Bey “Umumi Harp'te Hilafetin bir faydasını görmedik ama” diyerek meselenin diğer Müslüman memleketler açısından da önemli olduğunu hatırlatarak, “*Hind'in, Mısır'ın, Buhara'nın, bize tevcihi İslam namınadır.*” Emperyalist devletlerin egemenliği altında bulunan Müslüman Devletlerinin yardım edememesinin normal karşılanması gerektiğini belirtiyor (Hakimiyet-i Milliye 4 Mart 1924). Zeki Bey “*Ben İttihad-ı İslamiye taraftarıyım. Kutlu bir hükümet teşkiline taraftarım. Bu sebeple Hilafetin ilgasına taraftar olamam*” (Tevhid-i Efkâr, 6 Mart 1924) demiştir. Kanuna muhalif olan kişilere karşı en sert konuşmayı Vasıf Bey yapıyor. Dâhili siyasette tehlike arz eden tek şeyin halifelik olduğunu ve ilgasının en şuurulu karar olduğunu belirten konuşmasında, Hindistan Müslümanları hakkında; “*Neşredilen cihad fetvasına rağmen Türk'ü boğazlayanlar kimlerdir? Britanya İngiliz İmparatorluğu'nun en kuvvetli asker menbağı olan Hind Müslümanları Irak'da, Suriye'de bizle harp etmedi mi?*” (Hakimiyet-i Milliye, 4 Mart 1924). Hilafetin ilgası ile alakalı olarak İsmet Paşa Müslüman memleketler ile ilişkilerde bir kötüleşme olmayacağını ve Ahkam-ı İslamiye'nin icrasında hiçbir eksik olmayacağını belirttiği nutkunda; “*Zaten 4 seneden beri Makam-ı Hilafetin tesiri olmadığı halde Ahkam-ı İslamiye memleketimizde tatbik edilmektedir*” demektedir, Mustafa Kemal Paşa ise geçirilmesi planlanan diğer kanunların arasında saymak dışında ayrıca bir mütalaada bulunmamıştır (İkdam, 2-4 Mart 1924).

Yaşanan tartışmaların ardından Mustafa Kemal Paşa, neticeyi Söylev'inde şöyle aktarmıştır:

“... Yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürdü. Saat 18.45'te görüşmeler bittiği zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431. Kanunlarını çıkarmış bulunuyordu. Bu kanunlara göre ‘Türkiye Cumhuriyeti’nde Millet işleriyle ilgili kanunları yapma ve yürütme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu Hükümete verildi; ‘Şer’iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış’ oldu. Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumlarıyla, bütün medreseler, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlandı. Halife, görevinden uzaklaştırıldı ve Hilafet Makamı kaldırıldı. Uzaklaştırılan Halife ve tarihten izi silinmiş Osmanlı Hanedanının bütün mensuplarına, Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı süresiz olarak yasaklandı” (Atatürk, 2009: 604-605).

Tevhid-i Efkâr Gazetesi 6 Mart 1924 tarihli nüshasında Abdülmecid Efendi'nin ilga sonrası hudud haricine çıkarılmasını Abdülmecid Efendi'nin sözlerinden oluşan başlıkla anlatmıştır. Halifenin son sözleri: “Millete Daima Duacıyım”dır (Tevhid-i Efkâr, 6 Mart 1924). Diğer gazeteler de takiben Hanedan üyelerinin hudud haricine çıkarılmasını ve isim isim kimlerin çıkarıldığını belirten haberler yazmışlardır. Tevhid-i Efkâr ‘İnkılaptan Sonra’ başlıklı değerlendirmesinde; “*Memleketimiz ve milletimiz hakkında hayırlı olmasını temenni etmekten başka yapacak bir hareket yoktur. Pek tabii ki yalnızca temenni etmek yetmez çalışmak, ilerlemek, son inkılaptan maksud olan gayeye hizmet etmek gerekir*” (Tevhid-i Efkâr, 6 Mart 1924).

İkdam, Tan Gazetesi'nin "Türk Devleti Kudretli Oldukça Dini İslam'ın Başında Bulunacaktır" başlıklı yazısına ithafen Fransız bir tarihçinin halifelik hakkındaki şu sözlerini neşrediyor: "*İslam Reisi addedilen bu zat Mısırlılarca muhterem olmakla beraber zahiri olsun bir iktidara sahip değildi. Harici tantanadan ve Müslümanların hürmetlerinden başka bir imtiyazı yoktu*" (İkdam, 9 Mart 1924).

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi ise 'İlga Karşısında Anadolu'nun Sevinci' başlıklı yazılarında; "*Asırlardan beri memlekete bir kâbus halinde çökmüş olan hanedan ve hilafet müessesesinin ortadan kaldırılmasında ne kadar isabet olduğuna dair, Reis-i Cumhuriyet'e memleketin her tarafından çok şayan telgraflar gelmiştir*" diyerek, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden ilga sebebiyle gelen tebrik mektuplarını neşretmiştir (Hakimiyet-i Milliye, Mart 1924). Muhafiz gazetelerin ilganın ardından halifeliğin Mustafa Kemal Paşa'ya teklif edildiğini ve yönetimin diktatörlüğe, memleketin geriye doğru gittiği iddialarına karşın Hakimiyet-i Milliye bir tekzip yayınlamıştır: "*Saltanata doğru gitmiyoruz, çünkü saltanat arkadadır*", ileriye, ileride bir yıldıza doğru gidiyoruz. Eğer saltanata doğru gitseydik bu üç senelik yürüyüş zahmetine hacet kalmazdı. Saltanat mazi, hem yakın bir mazi olduğu için o hedefe çarçabuk varmış olur ve yine eskisi gibi yerimizde sayar ve çürürdük" (Hakimiyet-i Milliye, 5 Mart, 1924).

Halifeliğin kaldırılması kararı tüm dünyayı etkileyen, üzerinde çeşitli yorumların ve haberlerin yapıldığı bir karardır. Her şeyden önce Müslüman sömürgelere sahip olan batılı devletlerin telaşa düştüğü ve halifeyi ülkelerinde ağırlamak, vatandaşlık vermek gibi konularda hassas bir rekabetin içine girdikleri görülür. Sömürgeci devletler, sömürgelerinin bu meseleden Hıristiyan dünyasının sorumlu tutulacağından dolayı endişe etmektedir (Öke, 1999b: 134). Hilafetin kaldırılması Hindistan'da şok etkisi yaratmıştır. Hindistan'da halifeliğin kaldırılacağına dair çıkan haberlere itimat edilmemiş, İngiltere'nin stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Halifeliğin kaldırıldığının kesin haberini alan Hindistanlılar farklı tepkiler göstermişlerse de genel itibari ile uzun zamandan beri maddi ve manevi desteklerini esirgemedikleri Türkiye'nin bu hamlesi hayal kırıklığı yaratmıştır. Halifelik kurumunun varlığı Hindistan Müslümanları açısından diğer Müslüman ülkelere nazaran daha büyük anlam ifade etmekte, uzun yıllardır Hindistan'da faaliyet sürdüren ve Hindistan'ın bağımsızlığını hedefleyen Hilafet Komitesi'nin etkinliğini adeta bitirmektedir.

Halifelik makamının kaldırılmasını büyük bir hata olarak yorumlayan İngiliz gazeteleri Türkiye'nin aldığı bu kararın büyük bir hata olduğunu yazar. Hindistan'dan gelen tepkiler şöyle yazılır:

"Aligar (Britanya Hindistan'ı), 8 Mart- Hint Müslümanlarının liderlerinden Muhammed Ali, dün camide, namazdan sonra, Ankara'daki Türk yöneticileri eleştirdiği vaazında, bu kişilerin hiçbir hakka sahip olmamalarına rağmen halifeyi makamından ettiklerini ve hilafeti kaldırdıklarını belirtti. Hatip, bu aşağılayıcı kararın Türkiye'de iç savaşa yol açmasından kaygı duyuyor. Bütün Dünya Müslümanlarını bir araya getirecek bir konferans toplanması gerektiğini düşünüyor.

Londra, 8 Mart- Şimdiye kadar Kemal Paşa'yı canla başla desteklemiş ve Hıristiyanlar karşısında kazandığı zaferleri minnetle karşılamış olan Hintli Müslümanların, halifeyi makamından ettiği için Paşa'yı aforoz etmeyi kararlaştırdıkları Bombay'dan bildiriliyor. Aşağılanma dalgası İstanbul'da yaşayan halifenin şahsında İngiliz etkisine karşı moral bir sığınak bulmaya alışmış olan bütün Hindistan'a yayılıyor. Ankara'daki Millet Meclisi'ne husumetin bu kadar büyük olmasının nedeni işte budur" (Şimşir,2015: 259).

Türkiye basını ise Hilafetin kaldırılmasının Hindistan'daki yansımalarını halifelik kaldırılmadan önceye dayanan olumlu bir havada işlenmiş, Hindistan'ın halifelik ve Türkiye'ye bağlılıklarını bildiren metinleri neşredilmiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı entrikalarına tepkili olan Hindistan Müslümanları, bağımsız Türkiye'nin varlığını sürdürmesinden dolayı memnuniyetlerini bildirmişlerdir. "Bütün Hintliler Türkiye İçin Tam Bir İstiklal İstiyor" başlıklı makalede Hindistan'ın İngiliz ajanları tarafından Türkiye hakkında verilen haberlere inanmadıklarını belirterek, tam bağımsız Türkiye'yi desteklediklerini vurguluyor (Tevhid-i Efkâr, 29 Kanunsani 1923). Aynı zamanda Türk basınına Hindistan'ın da bağımsızlık çalışmaları yürüttüğünün ve İngiltere'ye karşı ayaklanmaların yaşandığını bildiren haberler mevcuttur. Tevhid-i Efkâr; "Hint Uleması, Hükümetimize İtimat Ediyor" başlıklı haberinde "İngiltere'nin makam-ı hilafete dokunamayacağını" (Tevhid-i Efkâr, 5 Kanunsani 1924) ifade etmişlerdir. Hindistan Hilafet Komitesi'nin Allahabad şehrinde icra ettikleri toplantıda İngiltere'yi İslam'ın düşmanı ilan etmeleri haberi Türk matbuatında "İngiltere, İslam'ın En Büyük

Düşmanıdır” başlığı ile haber olmuştur. Hilafetin kaldırılmasına ilk tepkinin İngiltere politikası olduğunu düşünmelerindeki fikirsel altyapısı Türk matbuatına yansımıştır.

Halifelik makamının Türkiye'nin yöneticileri tarafından, başka bir devletin baskısı olmaksızın kaldırılması meselesi Hindistan Müslümanlarını destekleyenler, desteklemeyenler ve önce karşı çıkıp daha sonra desteklemeye başlayanlar olmak üzere ayırmış, Hindu dinine mensup yönetici ve halkın da katıldığı önemli bir hareketi temelsiz bırakmaya sebebiyet vermiştir. Muhafif gazetelerde Hindistan'da yaşanan kargaşa ve memnuniyetsizlik durumu neşredilmekte, Tan Gazetesi; “*Londra'dan gelen haberlerden bahs ile bu karar münasebetiyle Hindistan'da Türkiye'nin dostları ve Asya Müslümanlarının istiklali aleyhinde propaganda yapıldığını*” söylemektedir. (İkdam, 9 Mart 1924, Tan Gazetesi'nden). Aynı nüshada “*Hindistan'da Islamabad Müslümanları namına Ahmediye Camii İmamı Taber imzasıyla gelen bir telgrafta Hilafetin ilgasından dolayı arz-ı tebrikat olmakta, Türkiye'nin saadeti temenni edilmektedir*” (İkdam, 9 Mart 1924). Devamındaki günlerde Allahabad şehrinde toplanan Hint Hilafet Cemaati Türkiye'ye Reis-i Cumhuriyet Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere bir heyet gönderilmesine karar verildiği bildirilmektedir (İkdam, 11 Mart, 1924).

Halifeliğin kaldırılması meselesine tepkiler gelmeye devam ederken, Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Türkiye'ye iltica eden Müslümanlar adına, Hindistan'dan yardım toplamak üzere faaliyetlerini sürdürdüğü ve Hindistan'ın Türkiye'nin dostları olarak her zaman yardıma açık buldukları belirtilmiştir. Halifeliğin ilgasının ardından Türkiye'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Hindistan'a yardım toplamak için gittiği haberleri birçok defa neşrolunmuştur (İkdam, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Hakimiyet-i Milliye Mart, Nisan 1924).

“Hind Müslümanları Türkiye Lehine İrad Kelam Etmekle Beraber Türk Davası Namına Fiilen Mücadele Ediyorlar” başlıklı makalede Hindistan Müslümanlarının Türkiye'nin yürüttüğü politikayı anladıkları belirtiliyor: “*Diğer tüm Müslümanlara da ithafen Türkiye'nin herhangi bir sebeple herhangi bir savaşa girmeyerek, yalnızca kendi gelişimi ve şartları çerçevesinde politika üreteceğini ve diğer Müslüman devletlerin haklarını gözetme mücadelesine girmeyeceği ilan edilmektedir*” (İkdam, 19 Mart 1924).

Hindistan'a giden Hilal-i Ahmet Heyeti'nin başkanlığını yürüten Havacı Rasih Efendi, Türkiye hakkında Hindistan'da yanlış anlaşılmalara bulunduğu belirtmiştir;

“*Gazetelerde yazılan birçok yazıların yanlış tercüme edilmesi aksi tesir yapmıştır. Hariçten aleyhimize pek çok propagandalar olur. Bazı menfaatperest adamlar matbuatımızda yazılan makaleleri yanlış tercüme ederek gönderiyor, işte bu yazılarla kendi batıl düşüncelerini isbata çalışan o gazetelerdir. İslam alemi arasında suitefhimlere sebebiyet verecek yazılardan içtinap edelim. (...) İslamiyet nokta-i nazarından insan iftihar hiss ediyor*” (İkdam, 8 Nisan 1924).

“*Zamindar hilafetin kaldırılamayacak bir kurum olduğunu belirtti. Lucknow'un Hamdam'ı ise Türklerin kendi hükümetlerini seçme hakkı vardı ama Hilafeti ortadan kaldırmaya hakları yoktu*” diye yazmıştır” (Hussain, 2012, s.133). Ebü'l Kalam Âzâd, halifeliğin kaldırılmasını “(...) büyük bir hata” olarak nitelendiriyordu. Muhammed Ali'nin tepkisi de oldukça serttir. Muhammed Ali, “acı içinde, İslam'ın bağlarını koparmak isteyebilecek dinsiz insanlara hiçbir sempati olmayacağını bildirdi”. Şevket Ali de 7 Mart'taki telgrafında Mustafa Kemal'e “Hilafet ve İslam'ı korumak için elinizden geleni yapın” diye yalvarıyordu. Mustafa Kemal'in cevabı oldukça sert olmuştur. Hilafetin Türkiye'de ayrı bir hükümet olarak değerlendirilerek içte ve dışta politik rahatsızlıklara yol açtığını ve Müslümanlar arasındaki bağın Kur'an'ın ayetlerinde belirtildiği gibi ‘Kardeşlik’ temelinde alınmasına devam edileceğinin ve hilafet makamının değerinin yerlere düştüğünün bilincinde olmalarını istemiştir. İngilizlerin halifeliğin kaldırılma ihtimali ile yakından ilgili oldukları, yeni kurulan Türk devletini başta Hindistan olmak üzere, Müslüman sömürgelerinde karışıklık oluşturacak bir mesele ile örgütlenme girişimleri oluyor. Şimşir kitabında, Hindistan'ın halifelik üzerine örgütlenen halkının halifeliğin kaldırılması ile dayanağını kaybettiğini belirtir. “İngiliz makamları Hilafet Komitesinin tutumunu ve telaşını; (...) Majesteleri Hükümetine karşı kullandığı silahın elden gittiği korkusundan ileri geliyor” şeklinde yorumlamışlardır (Şimşir, 2015b, s.181). Hindistan'dan gelen tepkiler üzerine İsmet Paşa da benzer yorum yapıyor; “*Hint Hilafet Komitesinin sebab-i mevcudiyeti ve cahil ve mutaasıp ahaliye karşı âmâl-i ihtilâyesinin vasıta-i revacı dahilen propaganda edildiğinden yeni vaziyet karşısında kendisine*

yeni bir hüviyet veremeyecek telaşa düşmüş ve bazı istitlâta göre hasmane bir vaziyet almıştır”(Şimşir, 2015c: 181-182).

Bu tepkilerin haricinde bazı Hindistanlılar hilafetin kaldırılmasına, kendi meseleleri ile daha fazla ilgilenebilecekleri ve gündemi ‘swaraj’ ile doldurabilecekleri için olumlu bakmışlardır. Hindistanlı Müslüman aydınların zaman içerisinde görüşlerinin değiştiği ve Mustafa Kemal Paşa’nın bir rol model olduğunu görüyoruz. Hindistan Müslümanları ve bağımsızlık yolunda Hilafet Komitesine katılan Gandhi ve taraftarları çağın devlet olma gereklerini bu sayede anlamış, bağımsızlık yolunda yeni yollar açmışlardır. Muhammed İkbâl Hindistan’ın ilerlemesinin yegâne örneği olarak Türkiye’yi göstermiştir. İslam’ın ruhunun zamandan bağımsız olmadığını, Türkiye’nin Milliyetçi tarafından girilen içtihadın destekçisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Türkiye’nin yeni içtihadı İslam’ın ruhuna uygundur (İqbal,2009). Asya’nın milli uyanışında Türkiye’yi takip ettiklerini düşünen Rene Groussel;

“Osmanlı İmparatorluğu’nun mirası meselesi böylece, Avrupa’nın hiç de beklemediği bir surette halledilmiş oldu. Avrupa dokuz senelik bir çabadan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nu, tarihin bu köhne yadigarını ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştu. Yalnız Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasına ne Yunanlılar ne Ruslar ne de İngilizler kondu. Onun varisleri bizzat Türkler oldu” (Groussel, 1999: 29).

Halifelik müessesesinin ilgasını şiddetle karşı çıkmış olan Mevlânâ Ebu’l Kalam Azad hilafetin ilgasını onaylayarak; *“En güçlü İslam hükümeti zaten otomatik olarak hilafeti kapsar”* (ÖKE,1999d: 139) demektedir.

Hindistan bağımsızlığı için Hilafet Komitesi ve Müslüman aydınlarla birlikte çalışan ve hilafetin kaldırılması ile Hindular tarafından *‘hilafet hareketi ile birleşmesi hata’* olarak görülen Gandhi, hilafetin kaldırılması hakkında yorum yapmakta hassas davranarak; *“Hindu ve Müslümanlar kağıt üzerindeki anlaşmalarda, kararlarda değil, gönüllerde birleşirlerse o zaman ve ancak o zaman İslamlığı, Hindistan’da ve dışarıda koruyabilirsiniz”* (Sinha,1972: 163) diyerek, Hindistan’ın en önemli ve faydalı hareketinin bağımsızlığını kazanması olduğunu vurgulamıştır.

Halifeliğin kaldırılmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk’ün genç kuşaklar arasındaki beğenilerini daha da arttırdığını söyleyen Nehru, Asya’da doğan milliyetçilik düşünceleri ile ilgili olarak; *“Artık hilafet yoktu, en başta Türkiye olmak üzere, bütün İslamcı ülkeler öteki Müslüman haklara fazla ilgi göstermeyen yoğun milliyetçi duygular içindeydiler”* (Nehru, 2015: 65). *“Asya’nın bütün ülkelerinde milliyetçilik güçlendi, özgürlük isteği ısrarlı hale geldi, mücadelecileşti...”* (Nehru, 2015b: 72).

Mustafa Kemal Atatürk’ü emperyalizme karşı sömürülen milletlerin uyarıcısı olarak değerlendiren Jawaharlal Nehru, hilafetin kaldırılmasını farklı bir açıdan değerlendirerek, Hindistan halkını ‘milliyetçilik’ politikası ile tanıştırmayı bakımından önemli bulmaktadır. Mustafa Kemal tarafından laik devlet anlayışının benimsenmesini *“Kemal Paşa’yı hem Hindu hem de Müslüman kuşaklar arasında daha da popüler hale getirdi”* (Nehru, 2015a: 63) demektedir. Nehru’ya göre Hindistan’ın bağımsızlığına giden ‘milliyetçilik’ anlayışı Mustafa Kemal’in etkisinde olmuştur.

Hilafetin kaldırılmasının ardından Hindistanlı Müslümanlar, halifeliğin Mustafa Kemal’in temsil etmesinden mutluluk duyacaklarını bildirmişlerdir. Ancak Türkiye’nin laik devlet anlayışını benimseyeceği anlaşıldığında, Hindistan’ın ‘swaraj’ meselesinin en önemli dayanaklarından biri olan halifeliğin devamı için toplantılar düzenlemeye devam ettiği görülür. 19 Mart 1924 yılında Kalküta’da toplanarak, halifelik meselesinin tüm Müslüman dünyası ile birlikte değerlendirilmesi ve hareket edilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Hilafet Komitesinin bundan sonraki toplantılarında, komitenin yeniden şekillendirildiği ve hilafetin kaldırılmasının ardından kaybettiği halk gücünü toplamaya çalıştığı görülmektedir. 1929 yılına kadar ayakta tutmaya çalıştıkları komite dağılarak, üyeleri farklı gruplarda temsilci olmuşlardır. Dr. Ensari, Ebü’l Kalam Âzâd başta olmak üzere hilafet hareketinin liderleri ve aydınları Müslüman Milliyetçi Parti kurarak, Hindistan milliyetçi Müslümanlar Konferansı ile yeniden toplanmışlardır.

Sonuç

Halifelik kurumu tüm dünya Müslümanları için gerek dini gerekse de iktidarı meşrulaştırmak bakımından önem arz etmektedir. Bu sebepten diğer Müslüman ülkelerden halifelik iddiasında bulunanlar olmuştur. Bilhassa Müslüman sömürge sahibi Batılı devletlerin halifelik meselesine önem verdiği görülmektedir. İngiltere'nin desteği ile halifeliğini ilan eden Şerif Hüseyin bu meselenin en bariz örneğidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından halifeliğin kaldırılmasına en büyük tepkiyi gösteren devletlerden bir tanesi de tarih boyunca ilişkilerin sürdürüldüğü ve bilhassa Kurtuluş Savaşı'nda büyük yardımların geldiği Hindistan olmuştur. İngiliz hâkimiyetinde bulunmasına rağmen Türkiye'ye maddi ve manevi yardımlarda bulunan Hindistan Müslümanları, bağımsızlıklarına dayanak olarak gördükleri halifelik kurumuna sonuna kadar bağlı kalmışlardır.

Halifeliğin kaldırılması meselesi Türk basınında büyük etki yaratmıştır. Türk basınında farklı görüşlerle işlenen ve geniş yer bulan halifelik ve ilgasının Müslüman devletler tarafından nasıl karşılandığına dair haberlere de yer verilmiştir. Hindistan Müslümanlarına ait haberler genel olarak olumlu karşılandığına dair bir yargı oluşturmaktadır. Tanin, İkdâm, Tevhid-i Efkâr ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde Hindistan Müslümanlarının iyi dileklerinden bahsetmiş, Hindistan'dan çekilen telgraflar yayımlanmıştır. Türkiye basınının aksine, Hindistan Müslüman aydınlarının neşrettiği gazete ve dergilerde halifeliğin kaldırılmasına ilk tepkiler oldukça serttir ve karara karşı alternatif çözüm önerileri sundukları görülmektedir. Halifeliğin Mustafa Kemal Atatürk ve Büyük Millet Meclisi bünyesinde devam ettirilmesi teklifi bu önerilerden bir tanesidir. Türkiye'nin kararları hakkında sorgulamalar ve önerilerde bulunulmasına sert tepki gösterilmiş, Hindistan Müslümanlarının Türkiye dışında alternatifler arama yoluna gittiği görülmüştür. Ancak incelenen gazetelerde sınırlı bir şekilde işlenen Hindistan Müslümanlarının tepkisi meselesinde olumsuzluklara daha az yer verildiği görülmektedir.

Tarihsel ve kültürel mirasın iki unsuru olan Türkler ile Hindistanlılar arasında var olan ilişkiler, her iki milletin de 19. Ve 20. yüzyıllarda geçirdiği değişimler ve sağlamaya çalıştığı devlet olma arzuları benzerlik göstermektedir. Türkiye'nin önderlik ettiği bağımsızlık hareketi, Hindistan Müslümanları başta olmak üzere Asya devletlerinde etkili olmuştur. Halifeliğin kaldırılması bağımsızlıkları yolunda en büyük dayanaklarını kaybetmeleri bakımından, Hindistan Müslümanları için anlaşılabilir ve kabul edilebilir olmaktan çok uzaktaki idi. Ancak bağımsız Hindistan'ı teşkil etmelerinde büyük rol oynayan ve devamında devleti yönetecek olan Hindistanlı Müslüman aydınlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün yerleştirmeye çalıştığı inkılapları zaman içerisinde anlamış ve benimsemişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hindistan'ın bağımsızlığı için işaret ettiği 'milliyetçilik' fikri, halifeliğin kaldırılmasının ardından dağılan Müslüman birliği için yeni bir birliktelik aracı olmuş, Hindistan'ı bağımsızlığa giden yolda olumlu etkilemiştir.

Kaynaklar

Gazeteler ve Resmi Yayın:

Hâkimiyet-i Milliye,

İkdâm,

Mahkeme Tutanakları,

Tanin,

Tevhid- i Efkâr.

Kitap ve Makaleler:

AKGÜN, Seçil (1985). **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Turhan Kitabevi, Ankara.

ATATÜRK, Mustafa Kemal (2009). **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul.

AVCI, Casim(1998).“Hilafet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, C.17.

AYYUBİ,N.Akmal(1982).“A ProposalForResearch on Indo-TurkishRelations”, **Bellekten**, C.XLVI, S. 181, Ankara.

BAYUR, Yusuf H. (1950). **Hindistan Tarihi: Nadir Şah Afşar'ın akınından bağımsızlık ve Cumhuriyet'e kadar (1737-1949)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

GROUSSEL, Rene (1999). **Asya'nın Uyanışı**, (Yay. Haz.Saadettin Gömeç), Akçağ Yayınları, Ankara.

HUSSAIN, Fida(2012).**Hindistan Matbuatında Türk Kurtuluş Savaşı ve İnkılâbı**, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi.

KHAN, Ali Asgar(1970).**İstiklâl Savaşı Hakkında Hind-Pakistan Müslümanlarının Davranışı**, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi.

KULKE, Hermann- DIETMAR, Rothermund (2001). **Hindistan Tarihi**, (Çev:Müfit Günay), İmge Kitabevi,Ankara.

NEHRU, Jawaharlal(2015).**Türkiye ve Batı Asya Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ÖKE, Mim Kemal (1999). **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası Hilafet Hareketi**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.

ÖZCAN, Azmi (1992). **Pan- İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

ÖZTUNA, Yılmaz (1983). **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, C.I, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

SADIQ, Mohammad (2018). **Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi**, (Çev.Funda Keskin Ata), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SIDDIQI, İqtidar Husain (1997). "Hindistan Müslüman Sultanlıkları ve Osmanlılar Arasında Diplomatik İlişkiler", (Aktaran:Azmi Özcan), **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ensar Neşriyat, İstanbul.

SİNHA, R.K. (1972). **Kurtuluş Savaşı, Devrimler, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi**, Milliyet Yayınları.

ŞİMŞİR, Bilâl N. (2015). **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ÜÇÖK, Bahriye (1968). **İslam Tarihi Abbasiler- Emeviler**, Sevinç Matbaası, Ankara.

ZEYDÂN, Corci (2015). **İslam Uygarlıkları Tarihi**, (Aktaran: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynağı:

HAN, Aga(1954).**TheMemoirs of Aga Han**, SimonandSchuster, New York.(erişimfile:///C:/Users/HP/Desktop/!!%20the%20memorios%20aga%20han%20!!1.pdf).